

DÜNYA BARIŞ BUHRANINDA BOĞAZLAR

Ord. Prof. Cemil Bilsel
İstanbul Üniversitesi Rektörü

Tazminatın 100 üncü yılı münasebetile Üniversitece hazırlanacak eserde Tanzimatın haricî siyasetini yazma bana düştü. Mısır buhranı içinde ilân edilen Tanzimatın, Mısır işinden sonra imzaladığı ilk mukavele Boğazlar mukavelesidir.

Bu mukavele münasebetile Boğazlar meselesini incelerken dünya barış buhranı, bunu günün önemli meselesi yaptı. Dünyanın dikkatini çeken Moskova müzakereleri bu önemle yapıldı.

Malûm olduğu üzere «Sovyetlerle aramızda ne yolda bir muahede yapılabileceği iki hükûmet arasında görüşülmüş» olduktan sonra «bu esaslar dahilinde müzakerelerde bulunmak üzere» Hariciye Vekilimiz Şükrü Saraçoğlu Moskovaya gitti ve orada üç hafta kaldı. Fakat cereyan eden müzakerelerin bir itilâfa varması kabil olmadı. «Bunun sebebi Sovyet hükûmetinin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler serdetmiş olmasıdır.»

Neler görüşülmüş idi. Hariciye Vekilimize, Moskovada büsbütün yeni ne teklifler serdedildi? Tabii bilmiyoruz. Bildiğimiz şurasıdır ki, bu görüşmelerde ve tekliflerde Boğazların da yeri vardır. Başvekilimiz Dr. Refik Saydam'ın açık ve samimî ifadesinden bunu anlıyoruz:

«Bu yeni teklifleri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu dahilinde tekarrür eden esaslarla telif etmek mümkün olmadığı gibi emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütlere tekabül etmemekte bulundu-

ğu ve Boğazlar üzerinde de Türkiyenin beynelmilel umumi taahhütlerinden başka hükümlerden tevakki etmeği esas ittihaz eden siyasetine Sovyet metalibi uygun görülmediği cihetle Türkiye-Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskovada intaci mümkün olmamıştır.»

Görülüyor ki, Sovyetler, Boğazlara dair de tekliflerde bulunmuşlardır ve Hükümetimiz de, bu teklifleri, Boğazlar üzerinde Türkiyenin beynelmilel umumî taahhütlerden başka hükümlerden tevakki eylemeği esas ittihaz eden siyasetine uygun görmemiştir.

Türkiyenin Boğazlara dair beynelmilel umumî taahhütleri bugün 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö mukavelesile tesbit edilmiştir. Sovyetlerin de imzalarını taşıyan bu mukavele, Rus emellerini tahakkuk ettirmiyor mu?

Boğazlara dair Rus emelleri, Karadenizde yerleştikleri gündenberi, vakit vakit değişmiş olmakla beraber, bir noktada sabit kalmıştır: Boğazlar, ticaret gemilerine mutlak olarak açık ve harp gemilerine, *Rusya lehine, mutlak olarak kapalı* olmalıdır. Yani Boğazlar, bütün devletlerin harp gemilerine kapalı ve Rus harp gemilerine açık bulunmalıdır. Bu suretle diğer devletlerin harp gemilerinin Karadenize girmemesile Rus donanması ve Rus sahilleri Karadenizde emniyette bulunacak, Rus donanmasının Boğazlardan çıkabilmesi ile Rusya diğer devletlerin emniyeti üzerinde müessir olacaktır.

1833 Hünkâr İskelesi mukavelesi ile temin edilen şekil budur. Bu mukavelenin akdedildiği tarihte, Mısır Paşası Mehmed Ali'nin Kütahyaya varan orduları Osmanlı devletinin ve hanedanının varlığını tehlikeye düşürmüştü idi. İkinci Mahmud'un talebi üzerinedir ki Çar birinci Nikolâ İstanbula Rus donanmasını ve askerlerini yardım için gönderdi. Bu yardım ile de tehlikeden kurtulan Padişah ile Çar arasında bu mukavele aktedildi (8 Temmuz 1833).

Bu mukavele ile Boğazlara verilen vaziyetin diğer devletleri memnun etmeyeceği ve devam edemeyeceği muhakkaktı. Bizzat Çarın da, elde ettiği bu menfaat ivazında Osmanlı İmparatorluğunu müdafaada devam edeceği belli değildi.

Mısır meselesi, ikinci safhasında diğer devletlerin ve bilhassa İngilterenin yardımile 15 Temmuz 1840 da hallolunduktan sonra Londrada 13 Temmuz 1841 de aktedilen ilk Boğazlar mukavelesi ile devletin Boğazlarda *kadim kaidesi olan kapalılık*, devletlerce kabul olundu:

«Bir taraftan Zâtı şevketsimat Hazreti Padişahi düveli ecnebiye sefayini harbiyesinin Bahrı Sefid ve Siyah Boğazlarından duhulü memnuiyetine dair devleti aliyelerinin ötedenberi nâkabili tagyir olarak vazolunmuş olan kaidei kadimesinin bundan böyle dahi mer'iyül icra olması zımnında olan kararı kavii mülûkânelerini ve devleti aliye hâli sulhde bulunduğu müddetçe hiç bir ecnebi cenk sefinesini kabul buyurmıyacaklarını ilân buyurmuşlardır ve diğer taraftan haşmetli Avusturya İmparatoru ve Macar ve Bohemya Kralı ve haşmetli Fransa Kralı ve Gran Britanya ve İrlanda hükûmeti müctemiası (!) Kraliçesi ve haşmetli Prusya Kralı ve Rusya İmparatoru işbu kararı âlii şahâneye riayetle zikrolunan kaide ve usule imtisal eylemeği taahhüd eder.» (1)

Bu kapalılığı o vakit Rusya da kendi menfaatine uygun görmüş, hattâ Rusyanın, Hünkâr İskeleyi mukavelesinin yüklediği külfetlerden kurtulup yalnız temin ettiği menfaatlerden istifade edeceği hariciyesinin raporunda zikredilmiştir.

İngilterede de, Boğazları, İngiltere donanması da dahil olduğu halde bütün donanmalara kapama esası kabul edilmiş idi. Çünkü İngiltere Dük dö Wellington'un ifadesile kuvvet menbalarının çok uzağında, Rusya ise yanı başındadır.

Bu kapalılık 1856 da Paris muahedesi ile teyid edildi. Fakat Pariste Karadenizin bitarafılığı esası da kabul olundu. Bu hüküm, Sinopta Osmanlı donanmasını bağıteten hücum ile yakmış olan Rusyaya, müttefiklerce indirilmiş ağır bir darbe idi. Karadenizde Rusyanın artık ne donanması, ne tersanesi, ne istihkâmları olamayacak idi.

Rusya bunu kabul etmemek için ilk sulh şartlarını tesbit eden Viyana konferansında, Boğazların her devletin harp gemilerine açık olmasını teklif edecek dereceye gitmiş idi. Beş devletin Karadenizin bitarafılığı üzerinde ısrar etmeleri karşısında Çarlık Rusyası bu hükmü kabul etti.

1870 harbinde Fransa yenilince, Rusya bilhassa İngiliz Fransız ittifakı karşısında kabul etmeğe mecbur kaldığı Paris Muahedesinin bu bitarafılık hükmünü denonse eyledi.

1871 tarihli Londra konferansı Rusyanın dilediğini kabul ederek Karadenizin bitaraflığını kaldırdı. Buna mukabil, Osmanlı devletine sulh zamanında Boğazları dost devletler harp gemilerine açma salâhiyetini verdi.

(1) Muahedat mecmuası, cilt 4, S. 217 - 218.

Büyük harbe kadar bu ahdi durum devam etti. Büyük harbin başlangıcında biz Çanakkale Boğazını iki Alman harp gemisine (Göben ve Breslâv) açtık ve bundan çıkan güçlüğü önüne bunları satın almak kararla geçtik. Bu gemilerdeki Alman mürettebatı çıkarmadığımız için İngiliz donanması Çanakkale önünde dolaştı ve bir torpidomuza bir daha çıkmamaları lüzumunu tebliğ edince Boğazları kapattık.

Bu gemilerin talim için Karadenize çıkması vaki olan Karadeniz meselesi ile de harbe girdik.

Boğazları kapama, harbin gidişi üzerine müessir oldu ve bu sebeple bunları açma teşebbüsleri - bizzat Rusyanın da İngiltere ve Fransaya - müracaatı üzerine bu devletler donanmaları ve orduları ile yapıldı.

Harp içinde bu teşebbüsler sırasında ve 4 Mart 1915 tedir ki Çarlık Rusyası Boğazları ve İstanbulu elde etmek emelini izhar etti. İşin güçlüğü bir aralık Rus umumî erkânı harbiyesine Türkiye ile münferid bir sulh aktedilmesini bile düşündürdü.

4 Mart 1916 da yapılan İngiliz - Fransız - Rus anlaşması ile bu iki devlet, İstanbul şehri ile Boğazları Ruslara vermeği kabul ettiler (1).

Çarlık Rusyasına, bunalmış durumunda verilen fakat tahakkuk ettirilmesi ne kadar güç olacağını, vadi alanların da verenlerin de pek iyi bildikleri bu verme, Dumada ifşa olunduğu zaman Rusya da bile beklenen antusiyazmı göstermedi.

Rusyada, dedelerin Karadeniz kıyısında vasiyet bıraktıklarından bahsedilen büyük fikir, İstanbul Boğazlarının iki kıyısına malik olma fikri, Çarlığın çatırdayan tahtile beraber çöküyordu. Üç ay sonra Çarlık yıkıldı.

Rusyanın mukadderatını ele alan muvakkat hükümet, harbe devam etti ve Çarlığın İstanbul ve Boğazlara aid emellerini terketmedi. Fakat tahakkuk ettirme kudretinde değildi.

Muvakkat hükümeti deviren Sovyet ihtilâli Rusyanın mukadderatını ele alınca harbe devam etmek istemedi ve Brest Litovsk da müttefik devletlerle yani Almanya, Avusturya Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile başlayan sulh müzakereleri nihayet 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk sulh müahedesinin akdile neticelendi.

(1) Müttefikimiz olan Almanya da, Rusya ile münferid sulh teşebbüsüne bu esasla girişti.

Rusyadan ayrılan Ukrayna devleti ile de ayrı sulh muahedesi aktedildi.

Sovyet Rusya ile akdolunan sulh muahedesinde ve ona munzam muahede de Boğazlara aid mukaveleden hiç bahis yoktur. Bütün eski mukaveleler hakkında munzam mukavelenin 6 ıncı maddesinde, taraflar arasında evvelce mevcut olan bütün muahedat, mukavelât, taahhüt ve sair ukud ve itlâfat harp zuhurile kendiliğinden keenlemyekün hükmünde kalmış olduğundan, Osmanlı devleti ile Rusya hükûmeti Cumhuriyesi arasında, kendi hukukî münasebetlerinin tanzimi için konsolosluk ve ticaret muahedeleri akdolunacağından bahis virdir.

Boğazlar mukavelesi de hükümsüz kalmış olan muahedeler arasındadır. Zaten Sovyet Rusya da Çarlığın bütün muahedelerini reddetmiş idi. Demek ki Sovyet Rusya için Boğazlar mukavelesi artık mevcut değildi.

Boğazlara aid beynelmilel mühim hâdise olarak, bundan sonra Mondros Mütarekesini görüyoruz. Bu mütarekenin ilk maddeleri Boğazlara aiddir.

«1 — Çanakkalenin ve Karadeniz Boğazının açılması ve Karadenize serbestçe geçiş, Çanakkalenin ve İstanbul Boğazının müttefikler tarafından askerî işgali.

2 — Türk sularındaki teknil torpil tarlalarının, torpido tüplerinin vesair her nevi manilerin yerleri gösterilecek ve bunları toplamak ve kaldırmak için her türlü yardımda bulunulacak.»

Boğazları kuvvetle açamamış olan İngiliz ve Fransız ordu ve donanmalarının mütareke ile Boğazlardan geçtiğini ve İstanbulla geldiğini ve mütareke hilâfına İstanbulla asker çıkardıklarını görüyoruz.

Boğazları mütareke ile açan devletler Sovyet idaresini yıkmak için yapılan General Denikin ve Vrangel ve Amiral Kolçak teşebbüslerine yardım etmek üzere Boğazlardan vapur vapur Yunan askerleri levazım ve mühimmat sevkettiler.

Türk milleti, Sovyet idaresinin bu en güç günlerinde ona karşı yapılan hareketlere iştirak etmedi.

Ankarada Büyük Millet Meclisi hükûmeti kurulur kurulmaz, iki memleket arasında iyi münasebet başladı. İki memleketin iyi ve uzak gören başları arasında, Türk - Rus yakınlığını tarihi bir zaruret olarak görenler vardı.

Moskovada cereyan eden müzakereler neticesinde 16 Mart 1921 tarihli Moskova muahedesi aktedildi. Bu muahedenin daha dibacesinde, taraflar, milletlerin kardeşliği ve halkın kendi mukadderatını serbestçe tayin etmek hakkını tanıyor ve istilâ siyasetine karşı mücadelede birbirine dayanıyor.

Rus işçilerinin yeni bir içtimâî nizam için mücadelesi ile Türk milletinin kurtuluş ve istiklâl için mücadelesi arasındaki benzerliği ve milletlerin hürriyet ve istiklâle haklarını ve arzu ettikleri hükümet şekliyle idare olunmak salâhiyetlerini tasdik eden bu muahede Milli Misakı tanıyor ve 5 inci madde ile Boğazlara aid şu hükümü koyuyor.

«Madde 5 — Boğazların bilcümle akvamın münakalâtı tüccariyesine küşadını ve bu hususta serbestii müruru teminen tarafeyni mütkaideyn Karadeniz ve Boğazların tabi olcağı nizamnamenin ihzarı kat'isini düveli sahiliye murahhaslarından mürekkeb olarak bilâhara teşekkül edecek bir konferansa tevdie muvafakat ederler. Şu kadar ki mezkûr konferanstan sadir olacak mukarreratın Türkiyenin hâkimiyeti mutlakasına ve Türkiye ile payitahtı olan İstanbul şehrinin emniyetine bir güna halel iras etmemesi şarttır.» (1)

Bu muahedenin tanıdığı Milli Misak, 4 üncü maddesile Boğazların dünya münakalâtına açılması hususunda karar vermeği bizimle beraber bütün ilgili devletlere verir. Madde şudur:

«Makarri hilâfeti islâmiye ve payitahtı saltanatı seniye ve merkezi Hükümeti Osmaniye olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti, her türlü halelden masun olmalarıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartile, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının, ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin, müttefiklik verecekleri karar muteberdir.»

Büyük zaferden sonra Lozanda Boğazlar meselesinin müzakeresinde Sovyetlerin de bulunmasını istedik. Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Lozanda, Boğazlar meselesinin müzakeresinde hükümetini temsil etti ve Sovyet görüşünü kuvvetle ifade etti:

1 — Boğazlarda ticarî seyrisefain *mutlak ve daimî* surette serbest olmalıdır.

2 — Sulh ve harp zamanlarında Türkiyeden gayri her memleketin harp gemilerine Boğazlar kapalı olmalı ve Türkiye Boğazları tahkim eylemelidir.

(1) Muahedat mecmuası, cilt 2, S. 4.

Çiçerin'e göre:

«İstanbulun Rusyaya verilmesine aid bütün anlaşmaları hiç bir taviz mukabilinde olmaksızın iptal etmek ve bu sayede Türkiyeye mevcudiyetini muzafferane müdafaa imkânını bahşeylemek ve bütün Akdeniz havzası devletlerini Çarlığın asırdide ihtiraslarının eski tehditlerinden tahlis etmekle, Sovyet Rusyası, Boğazlar meselesine, doğrudan doğruya kendi emniyeti aleyhine müteveccih bir sureti hal verilmesine muvafakat etmeği asla zihinden geçirmemiştir.» (1)

Çiçerin Milli Misakın 4 üncü maddesini okudu. Bunun kendi programına uygun olduğunu söyledi. Çiçerine göre «Boğazlar başkalarına olduğu gibi bize de kapalı olmalıdır.»

«Evvelce tecavüz ihtirasları besliyen bir Çarlık Rusyamız vardı. Bu Rusya, gerek Türkiye için gerek sulh için daim bir tehdid idi. Şimdi her türlü emperyalist gayelerden vazgeçmiş ve Şark milletlerine karşı dostluk ve kardeşlik duygularından ilham alan bir Sovyet Rusyasmız vardır.»

«Rusya İstanbul ile Boğazlar üzerindeki emellerinden vazgeçmiş olduğu için ancak iki türlü hal yolu vardır. Bunun birincisi Boğazların harp gemilerine kapalılığı ve Türkiyenin hâkimiyeti yani ara divar. İkincisi bütün dünya ihtilâf ve rekabetlerini bu mıntakalara taşıyacak olan beynelmilel tertib.»

Kaç defa tekrar etti ki «Yakın Şarkta sulh halinin sürekli tek temeli Türkiyenin hâkimiyeti ve hürriyetidir.»

«Boğazların harp gemilerine kapanması bütün hükümetler arasında müsavat esasına da muvafıktır. Harp gemilerine açık olmaları en kuvvetli deniz devleti lehindedir.»

Lozanda ne Romanya, ne Bulgaristan Rus görüşünü teyid etmedi. Yalnız Türk Baş Murahhası Sovyet noktai nazarının Türk görüşüne uygun olduğunu söyledi.

Müttefikler adına Lord Kürzon açıklığı müdafaa etti. Devletler hukukuna ancak bunun uygun olduğunu, kapamanın, Karadenizi en kuvvetli donanma sahibi olan Rusyanın hükmüne koymak yani Karadenizi Rus gölü yapmak demek olduğunu anlattı. Birleşik Amerika Delegesı harp gemilerinin ticaret gemilerinin girdiği her yere girmesi lâzım olduğunu harp gemilerinin yalnız harp yapma vazifesile mükellef olmadığını, insani vazifeleri de bulunduğunu izah etti.

(1) Lozan konferansı, cilt I, S. 145 - 146.

Türk Baş Murahhası daha iptidasında çok doğru gördüğümüz şu iddiayı ileri sürmüştü.

«Boğazlar Türkiyenin tam ve mutlak hâkimiyetine tâbi topraklar arasında bulduklarından, ülke sahibi olan devletin tasarruf hakkı bu babda açılacak her türlü müzakerenin esasını teşkil eder... Bu geçidlerden istifade etmek isteyen ecnebî milletler Türkiyeden bazı teshilât yahut bazı teminat taleb edebilirler. Ülkesinde hâkimiyeti olan devlet, vaziyeti ve Türkiyeye yapılan metalibi kendi hâkimiyetinin cereyanına taallûku itibarile tetkik eder.» (1)

Bütün iddiaları dinledikten sonra teklif ettiği ve bizim *mahdud açıklık* ile ifade ettiğimiz rejim kabul olundu:

1 — Barış halinde: Boğazlardan her devletin Karadenize geçirebileceği kuvvet her biri onbin tonu aşmayan üç gemidir. Âzamî haddi Karadenizde mevcut en kuvvetli donanma miktarı tayin eder.

2 — Türkiyenin bitaraf olduğu harpte bitaraflar için aynı tahdid, muharibler için mutlak salâhiyet (harp gemilerini geçirmede tahdid yok).

3 — Türkiyenin girdiği harp halinde bitaraf gemileri için aynı salâhiyetle beraber Türkiyenin Boğazlarda istediği tedbirleri alabilmesi salâhiyeti.

Bu sistemin esaslı kusuru, Karadenizde kıyısı olmıyan devletlerce aynı zamanda bulundurabilecek kuvvetlerin âzamî miktarının tesbit edilmemiş olmasıdır.

Türk Baş Murahhası bunu istedi. Devletler, hata ederek, kabul etmediler. Bu suretle Rusya Karadenizde her devletin Karadenizde bulundurabileceği donanmasına müsavi bir kuvvette bulunuyor. Fakat bu kuvvetlerin bir araya gelmesi halinde, Karadeniz, kıyısı olmıyan devletlerin hükmü altına giriyor, Rus sahil ve donanmalarının emniyeti tehlikeye düşüyordu.

Mahdud harp gemilerinin geçişini kabul eden Sovyet Rusya, bu sebeble mukaveleyi evvelâ imzalamadı. Konferans dağıldıktan sonra imzaladı ise de tasdik etmedi ve Boğazlar komisyonuna işti-
rak eylemedi.

Montrö Mukavelesi Lozanın bütün eksiklerini tamamladı. *Montrö mukavelesi* de *mahdud açıklık* rejimini kabul etmiştir. Bu tahdid Boğazlardan geçecek miktar itibarile, Boğazlarda bulunabilecek miktar itibarile, Karadenizde bulunacak miktar itibarile,

(1) Lozan konferansı, cilt I, S. 151.

Karadenizde kalınabilecek müddet itibarile ayrı ayrı tesbit edilmiştir, ve dördüncü ihtimal olarak da harp tehlikesi hali ilâve olunmuştur:

I — Barış halinde 1 - Karadenizde kıyısı olmıyan devletler ancak hafif su üstü gemiler, küçük muharebe gemileri ve yardımcı gemileri geçirebilirler. Boğazlarda aynı zamanda bulunabilecek alel-ittlak ecnebi harp gemilerinin mikdarı âzamî 9 aded ve 15000 tondur. Karadenizde kıyısı bulunmıyan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri kuvvetin âzamî mikdarı 30 bin tondur. Mukavelenin imzası tarihinde Karadenizdeki en kuvvetli filo on bin ton artarsa otuz bin ton dahi o nisbette arttırılabilir. Fakat ancak âzamî 45 bine çıkarılabilir. Karadenizde kıyısı olmıyan devletlerden her biri bu denize, yukarıda gösterilen âzamî tonilâto mecmularının ancak üçte ikisini geçirebilir.

2 — Karadenizde bu kuvvetlerin kalabilecekleri müddet 21 gün olarak tahdid edilmiştir.

3 — İnsani maksadlarla fazla geçirilebilecek kuvvetler için had 8000 tondur ve müddet aynıdır.

4 — Karadenizde kıyısı olan devletler hattı harp gemisi geçirebilirler. Ancak Boğazı birer birer geçmeleri lâzımdır. Hariçte yapılmış bu devletlerin deniz altları su üstünde olmak şartile Karadenize geçebilirler.

II — Türkiyenin girmediği harp halinde muharib olmıyanlar için aynı hükümler. Muharib olanların harp gemileri için geçme memnuiyeti esastır. Bunun istisnası Milletler Cemiyeti paktının veya Türkiyenin bağlı bulunduğu bir karşılıklı yardım muahedesinin icrasıdır.

III — Türkiyenin girdiği harp halinde yukarıki hükümler tatbik olunmıyacak. Harp gemilerinin geçişi tamamile Türkiyenin rey ve ihtiyarına bırakılmıştır.

IV — Harp tehlikesi halinde de bu hüküm tatbik olunacaktır.

Bu maddeler Sovyetlerin Hariciye Komiseri Litvinoff'un iştirakile kararlaştırılmış ve mukavele Sovyetler tarafından imza ve tasdik olunmuştur.

Burada Rus görüşü ne idi?

Montrö müzakerelerine daha başlanırken 23 Haziran 1936 da yapılan ikinci toplanmada Sovyet Hariciye Komiseri Litvinoff'un söylediği nutuktan da, sonunda söylediklerinden de bunu iyi anlıyoruz.

İlk nutukda Litvinoff, hazırlamış olduğu parlak mukavele projesinden dolayı Türkiye hükümetini tebrik ederken mukavele projesine hâkim bitarafılık ve liberalizm fikrini öğdü. Yalnız Türkiye Cumhuriyetinin değil diğer devletlerin ve bilhassa Karadenizde kıyası olan devletlerin emniyetinin de göz önünde bulundurulmuş olduğunu söyledi.

Türk projesinin, Osmanlı İmparatorluğunun uzun müddet kabul ettiği Boğazların harp gemilerine tam kapalılığı kaidelerinden uzaklaştığını söyleyen Sovyet Hariciye Komiseri, Boğazların kapalı bir deniz olan Karadenize ulaştırma itibarile hususî bir mahiyeti olduğunu ve başka Boğazlar ve kanallara kıyas edilemeyeceğini ve bir çok Avrupa devlet adamlarının ve ezcümle Lord Palmerston ile Duc de Wellington'un bu sebeplerle ve muhtelif vesilelerle Boğazlar kapalılığı reyinde bulduklarını anlatarak dedi ki:

«Boğazlarının kapalılığının, yalnız Türkiyenin değil Karadenizin bütün devletlerinin emniyeti için pek büyük ehemmiyeti vardır. Şüpheden beridir ki bu emniyeti temin eylemenin en iyi tarzı, Boğazları, kıyası olmıyan devletlerin harp gemilerine tamamiye kapamaktır. Bununla beraber hükümetim bu kapalılık meselesinde ısrar etmemektedir. Boğazların bazı maksadlar altında ve bazı tahdidlerle bütün devletlerin harp gemilerine açık olmasını isteyen Türk teklifini iltizam etmeğe hazırdır.»

Karadenize nezaket vazifesile gelebilecek gemilerin bile miktarını çok tahdid etmenin Karadeniz devletlerinin emniyeti için lüzumlu olduğunu gösteren Litvinoff, bu devletler harp gemilerinin açık denize çıkabilmeleri için en büyük hürriyeti istemiştir. Sovyet harp gemilerinin muhtelif denizlerdeki üssü bahrilerle muvasalalarını tabii bir zaruret olarak vasıflayan Sovyet Baş Delegatesi Karadenizde inşa edilen bir harp gemisinin diğer bir denizdeki Sovyet limanına ve başka denizlerde yapılmış bir Sovyet harp gemisinin Karadeniz limanlarına varamaması için hiç bir sebep olmadığını anlatarak konferansın buna mani olmıyacağı ümidini izhar ettikten sonra Türk projesinde bu hususta konan maddeleri küçük rezervle kabul ettiğini söylemişti.

20 Temmuzda yapılan son celsede ise Litvinoff, konferansın vazifesini lâyükile yaptığını, gelişen bütün şartları itibara aldığını, Türkiyenin emniyetini temin eylediğini söyledikten sonra, konferansın daha fazlasını yaptığını, devletlerin ellerinde bir oyuncak olan Osmanlı İmparatorluğunun yerini, büyük adımlarla ilerliyen

enerji ve ümid dolu genç Türkiyenin aldığı «büyük devletlerin emperyalist mücadelelerine iştirak etmek ve yeni arazi fütuhâtı temin eylemek için Karadenizi esas olarak kullanan eski emperyalist Rusyanın yerinde Karadenizin en büyük kısmını (1) işgal eden ve her türlü emperyalist fikirlerden feragat etmek ilk hareketlerinden birini teşkil eylemiş bulunan ve yalnız kendi emniyeti için değil yakın uzak bütün devletlerin emniyeti için kıskanç olan Sovyet Rusyanın almış olduğunu» göz önünde bulundurdu.

«Yenileşen Sovyet Rusya ile Türkiye arasında bu iki memleketi onbeş yıldır birbirine bağlayan dostluğun çözülmez olduğunu ve geçici bir tertib olmadığını konferans takdir etti. Konferans, -kâfi derecede olmamakla beraber- Karadenizde kıyısı olan devletlerin bu denizde ve Boğazlardan geçme hususunda hususî hakları olduğunu da Karadenizin, denizlerin serbestiliği telâkisinin kendisine tamamen tatbik olunamayacağı coğrafi hususî vaziyeti bulunduğunu da teslim etti.»

«... Sovyet heyeti, Karadenizde kıyısı olmayan devletler harp gemilerinin seyrü seferini, sulh zamanında ve bilhassa harp zamanında tahdid etmeği düşündü ve bununla bu geniş sahayı ve sahillerini müstakbel bir harbin fenalıklarından korumak ve hiç birine, tecavüzi bir maksad atfedilemeyen sahildar devletlerin emniyetini arttırmak istedi.»

«İki kıt'anın birleşme noktası olan bu kadar önemli bir bölgede sulhü ve asayişî karumak suretile dünya sulhünü kuvvetlendirme fikrine ihmal edilmez bir hizmette bulunduk.»

«Sovyet heyeti, nihayet, hazırlanmakta olan beynelmilel yeni vesika ile Milletler Cemiyeti misakı ve karşılıklı yardım paktı gibi mevcut diğer sulh muahedeleri arasında bir rabita tesisine çalışmıştır.

Sovyet heyeti, mukavelenin bu gayelere tamamen değilse bile büyük nisbette erdiğini en büyük memnuniyet ile tebyin eder. Konferansa bütün iştirak edenler, buradan memnun gideceklerdir ve memnun olmayan bulunmayacaktır.»

Görülen işin mahiyetini ve kendi memnuniyetini bu sözlerle anlatan Litvinoff, hazır bulunmayan devletlerin barışçı menfaatlerinin korunduğunu da ilâve eyledi.

(1) Karadenizde Rusya sahilleri 1600 kilometredir. Türk kıyıları 1450 k. dir. Romen 450 ve Bulgar 222 k. Azak denizi ayrı olarak 1050 k. dir.

Litvinoff'un, Sovyet emellerini anlatan sözlerinden anlıyoruz ki bu emeller Lozana nisbetle genişlemiştir. Karadenizin Rus harp gemileri de dahil olduğu halde bütün harp gemilerine kapalı olduğunu Lozanda müdafaa eden Sovyet Rusya, Montröde kendi harp gemilerine açılmasını ve Karadenizin hususî vaziyette bulunduğunu, üzerinde ısrar etmeksizin, ortaya atıyor. Bununla beraber varılan neticenin memleketini memnun ettiğini söylüyor.

Diğer devletlerin ifadesinden de anlaşılıyor ki Montröde tesbit olunan Boğazlardan geçiş şeraiti her devleti memnun etmiştir. Onun için ben bu mukaveleyi zıd menfaatleri uzlaştıran bir mukaveleden ziyade eş menfaatleri nizamlıyan ve kaide koyan bir muahede telâkki etmek fikrinde bulundum.

Herkesi memnun eden bu mukavelenin hükümleri, Avurpada pathyan harp üzerinedir ki büyük ehemmiyet aldı.

Montrö mukavelesinin en önemli esası, Türkiyenin biraf olduğu bir harpte, muharip devletler harp gemilerinin Boğazlardan geçmeyişidir. Bunun ancak iki istisnası vardır:

1 — Milletler Cemiyeti misakının hükmünü icra etmek.

2 — Tecavüze uğramış bir devlete, cemiyet misakı çerçevesinde akdedilmiş ve misak hükmünce tescil ve neşrolunmuş Türkiyeyi bağlayıcı bir mütekabil müzaheret muahedesi mucibince yardım eylemek.

Demek ki, Türkiyenin girmediği bir harp halinde ancak Türkiyenin de imzaladığı bir karşılıklı yardım muahedesi üzerine, kıyası olmayıyan mumzi devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçebilirler.

19 ilkteşrin 1939 da İngiltere ve Fransa ile imzaladığımız Ankara muahedesi, bizi Boğazlar itibarile ne vaziyette bulunduruyor?

Ankara muahedesinin üçüncü maddesi, Romanyaya İngiltere ve Fransaca verilen garantiler sebebiyle bu iki devlet muhasemata giriştikleri takdirde, Türkiyenin kendileriyle teşriki mesai edeceğini tazammun ediyor:

«Madde 3 — Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 tarihli beyannamelerile Yunanistan ve Romanyaya verilen garantiler mer'iyet mevkiinde kaldığı müddetçe bu iki garantiden biri veya diğeri hasebile Fransa ve Birleşik Krallık muhasemata giriştikleri takdirde Türkiye filen Fransa ve Birleşik Krallıkla teş-

riki mesai edecek ve onlara yedi iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzaheretini yapacaktır.»

Muahedeye tezyil edilen 2 numaralı protokol, bu muahede ile alınmış olan taahhütlerin, Türkiyenin Sovyet Rusya ile musallâh bir ihtilâfa sürüklenmesini intac edemeyeceğini veya sürüklenmesini mucib olacak bir harekete icbar eyliyemeyeceğini tasrih ediyor:

«Protokol: No. 2 — Aşağıda imzaları bulunan ve usulüne tevfikan bu hususta selâhiyettar kılınmış olan murahhaslar Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasındaki muahedeyi imza ettikleri sırada berveçhiâti hususta mutabık kalmışlardır.

Yukarıda adı geçen muahede mucibince Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ittihadile musellâh bir ihtilâfa sürüklenmesini intaç veya mucib olacak bir harekete onu icbar etmiyecektir. İşbu protokol Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugünkü tarihle akdolan muahedenin ayrılmaz bir cüz'ü olarak telâkki olunacaktır.

Kelimeler tartılarak yerinde kullanılmıştır.

Rezerv, yani ihtirazi kayd, devletler hukukunda anı beyan eden devleti rezerv yapılan hususta taahhüd altına koymaz.

İmdi, bizim bir Karadeniz devletine, ve meselede Romanyaya, İngiltere ve Fransaca verilen garanti sebeble bu devletlerle mesai teşrik eylememiz, Sovyetlerle harbe girmememizi icab eyliyemez.

Geçen hâdiseleri hulâsa edersek görürüz ki Çarlık Rusyasının Boğazlara aid siyaseti vakit vakit değişti. 1833 de Boğazları harp gemilerine kendi hesabına kapalı tutturana Rusya, 1841 de mutlak kapallığı, 1855 de açıklığı, 1856 da kapallığı ve Karadenizin bitaraflığını kabul ediyor, 1871 de bitaraflığı ilga ederken Osmanlı devletinin Boğazları dost devletlere açma hakkını kabul ediyor, 1908 den 1914 e kadar kendi harp gemilerine açmağı temine çalışıyor ve 1915-1916 da hâkimiyetine almağı devletlere kabul ettiriyor.

Çarlığın istilâ siyasetini her vesile ile red ve teşhir eyliyen Sovyetlerin de Brest Litovsk'da Almanların tazyiki altında imzaladıkları muahededen beri siyasetleri çok inkişaf etti:

En serbest oldukları 1921 de Moskova muahedesile ileri attıkları fikri - ki Boğazları yalnız Karadenizde kıyısı olan devletlerin nizamlamasıdır - Lozanda terk ettiler. Çünkü Millî Misak maddesini Çiçerin kabul ettiğini açıkça söyledi. Millî Misak maddesi bütün

ilgili devletlerce kararlaşacak esaslardan bahseder. Bütün ilgili devletler yalnız Karadeniz devletleri değildir.

Zaten Sovyet Rusya Lozanda bu devletlerle müzakereye iştirak etmekle inhisarcı fikrinden vaz geçmiş olduğunu göstermiştir.

Çarlığın fütuhât ve istilâ siyasetini Lozanda da Montröde de tenkid etmiş ve kendisinin tecavüz emellerinden beri olduğunu ilân eylemiş olan Sovyet Rusya, Lozanda Boğazların kendi harp gemileri de dahil olduğu halde bütün devletlerin harp gemilerine kapalı tutulmasını iltizam ve şiddetle müdafaa etmiş Montröde ise Boğazlardan kendi harp gemileri için geçiş hakkı istemiştir.

Rusya kuvvetlendikçe emelleri ilerliyecek mi? özölmez ve geçici mahiyette olmadığı, 1936 da da en kat'i lisanla tekrarlanan Türk Sovyet dostluğu, kökünü tarihin ve coğrafyanın zaruretlerinden almıyor mu?

Bize göre şüphesiz.

Sovyet Rusya serbest denize ulaşmak için, şimalde Danimarka ve İsveç arasındaki Sund ve Danimark toprakları arasındaki Belt Boğazlarından ve cenubda Türkiyenin elindeki İstanbul ve Çanakale Boğazlarından geçmek ve bu sebeble bu Boğazlardan geçişi objektif kaidelere bağlatmak ve Boğazların toprakları içinde bulunduğu devletlerle iyi geçinmek mecburiyetindedir.

Ülke sahibi sıfatile Türkiye, Boğazlara verilecek vaziyeti bütün ilgili devletlerle beraber ve devletlerin temayüllerine göre tesbit eylemiştir.

Hep beraberce kararlaştırılan enternasyonal bir muahedenin, Sovyet Rusyayı da memnun ettiğini delegesinin söylemiş olduğu hükümlerini dürüst tatbik etmek Türkiyenin şeref borcudur.

Hususî ve resmî hayatı dürüstlüğün timsali olan Milli Şefimiz İsmet İnönü'nün dediği gibi «Türkler dostluklarına vefakâr, taahhütlerine sadıktırlar.»

Prof. Cemil Bilsel